

એક માણસને એવી ટેવ : સમાજ, શિક્ષણ, સાહિત્ય, અને સંવેદનાની વાત

-ડૉ. અરુણકુમાર કનુભાઈ પરમાર

ડૉ.યોગેન્દ્ર પારેખ ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિવેચન, પત્રકારત્વ, નિબંધ, સંપાદન, કોલમ લેખક અને સવિશેષ ગાંધીકથાકાર તરીકે જાણીતા છે. આ લેખકને મહાત્મા ગાંધીજી પ્રિય છે. પરંતુ અંધ અનુયાયી નથી. શ્રી યોગેન્દ્ર પારેખ હાલ ડૉ. બાબા સાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ ખાતે ગુજરાતી વિષયના અધ્યક્ષ અધિકારી અને પ્રોફેસર તરીકે કાર્યરત છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં થોડો સમય પ્રકાશન તરીકે સેવા આપી છે. વર્ષ 2011માં 'એક માણસને એવી ટેવ' નિબંધ સંગ્રહ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા પુરસ્કૃત થાય છે.

યોગેન્દ્ર પારેખની 'કચ્છમિત્ર' દૈનિકમાં નિયમિત કોલમના નિબંધો 'એક માણસને એવી ટેવ' માં સંગ્રહિત કરેલ છે. આ સંગ્રહની પ્રસ્તાવનામાં લેખક જણાવે છે કે, "સર્વ-ભાવમાં એકાંત, દર્શનમાં અનેકાની, દ્રષ્ટિમાં વિસ્મય, અરાજકતા સામે આક્રોશ, બાળકો સાથે વાર્તા, વિદ્યાર્થીઓ સાથે ગોઠડી અને ગાંધી પાસે વિસામો મારી આંતર તપાસ કરું તો આવું કાંઈક હાથ લાગે છે. "જે આ નિબંધસંગ્રહ માંથી પસાર થતા અનુભવાય છે. શિક્ષણ, સાહિત્ય, સમાજ, સંવેદના, સંસ્કૃતિ, વર્તમાન સ્થિતિ અને સમાજ સાથેની નિસબત ધરાવતા વિચારો અડતાલીસ નિબંધોમાં જોવા મળે છે.

'સર્જકનો શબ્દ' નિબંધ માં સાહિત્ય સર્જક અને સાહિત્ય વિશેની વાત સરળ શૈલીમાં રજૂ કરી છે. જેમાં સાહિત્ય સર્જનમાં સંવેદના અને સર્જકની નિસબત આલેખી છે. જેનું ઉદાહરણ આ મુજબ છે: "સર્જકનું ધ્યેય સ્વની નહિ પણ સંવેદનની પ્રતિષ્ઠામાં હોય છે. પ્રતિષ્ઠાની લપસણી ભૂમિનો પરહેજ કરી શકે એની પ્રશિષ્ટતાને ભાવકો દીર્ઘકાળ સુધી પ્રમાણે છે. એવા સર્જકને સમયે સાચવે છે. સાચા સર્જકના શબ્દમાં સમય પોતે સમાય છે, સચવાય છે. કવિ બોલતો નથી, તેનું મૌન બોલે છે. માનવ સંવેદનાનો કલાત્મક આવિષ્કાર એટલે સાહિત્ય (પૃ.૩)માં સાહિત્યની વિભાવના અને તેના ધ્યેય સુધીની સરળ રીતે વાત મૂકી આપી છે. શિક્ષકને સારો પગાર નહિ, સન્માન અને સ્વમાનને ઠેસ પહોંચાડનાર ટ્રસ્ટીઓ સામે વિરોધ કરનાર જયંતીભાઈ નાચી છે તો ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા શિક્ષકોના શોષણ અને શિક્ષણનો વ્યવસાય બનાવવાની વાત 'શોષણ કરવાની કળા' માં સંવેદના અને વાસ્તવિક રીતે થઈ છે 'કાનુડો મારો મિત્ર' નિબંધમાં લેખકે પોતાના મિત્ર બિપિનનું રેખાચિત્ર રજૂ કર્યું છે. જેમાં બિપિન એટલે કાનુડો સફળ થવાનું એક પણ પુસ્તક વાંચ્યું નથી પણ તેની કોઠાસૂઝ કરિયાણાની દુકાનનો માલિક બની જાય છે અને તેના સંતાનોને શિક્ષણના ઉચ્ચ સ્તરે પહોંચાડે છે. જેમાં કાનુડાના મજાક, ધમાલ અને ગંભીર સ્વભાવને નિરૂપિત કરેલ છે. 'જીવતરનો શીખો વિસામો' નિબંધ માં લેખકે જીવનમાં સંઘર્ષ કરીને એમ.બી.એ. થયેલો અને લો- ગાર્ડન પાસે ભૂતકાળમાં કુઝા વહેંચતો યુવાન સુરત શહેરમાં કંપનીના કામે આવ્યો છે અને ત્યાં કુઝાવાળા ફેરિયાને આ પીવડાવીને દસ મિનિટ કુઝા વેચવાની એણે મોજ માણી. કુઝાવાળાના હમ દદ-હમસફર બન્યાનો આનંદ તેણે સહજતાથી અનુભવ્યો. જેમાં અંદર પડેલી માનવતા અને સફળતા પામેલા યુવાનમાં લેશમાત્ર અહમ્ નથી. તે અહીં દર્શાવ્યું છે.

'પરીક્ષામાં છબરડાં વિશે પોપટલાલ' નિબંધમાં ધોરણ -૧૦ થી માંડીને યુનિવર્સિટી પરીક્ષામાં કરાવવામાં આવતી ચોરીઓ, લખાવવામાં આવતા પેપરો, પરીક્ષા શુદ્ધિ સમિતિમાંથી બહાર નીકળવાના રસ્તાઓ વિશે હળવી શૈલીમાં પરીક્ષાની વાસ્તવિકતા દર્શાવી છે. જેનું એક ઉદાહરણ આ મુજબ છે: "આપણા ટ્રસ્ટી શ્રી યુનિવર્સિટીમાં આગળ પડતાં સિન્ડિકેટ સભ્ય છે. એમની પાસે રજૂઆત કરી તમારી દીકરીનું વર્ષ બચાવવા હું અને આપણા ટ્રસ્ટીશ્રી પૂરી મદદ કરશે." (પૃ.૧૧૬) તો 'સત્યનું દર્પણ' નિબંધમાં 'માણસ' ને 'માણસ' તરફ થવાનો ઇશારો કર્યો છે. જેમાં 'માણસને જીવન મૂલ્યમાં નહિ મનોરંજનમાં રસ છે' તે વ્યંગ સત્યનું દર્પણ બની રહી છે. બીજી તરફ 'મોટા માણસની ઓળખ'માં "કોને રાખવાનાં છે, કોને ખાળવાનાં છે, કોને ટકાવવાનાં છે કે કોને અટકાવવાનાં છે એની શતરંજનાં મહારથી ને આપણે મોટા માણસ તરીકે ઓળખી શકીએ." (પૃ.૧૭૭) માં માનવીય અભિગમ તરફ કટાક્ષ કર્યો છે.

'દાંડીફૂચ અને કચ્છીઓ' માં દાંડીફૂચ યાત્રામાં ગાંધીજી સહિત કુલ ૭૯ યાત્રિકો હતા. જેમાં ગાંધીજીની વય ૬૧ વર્ષની હતી તો સહુથી નાનો સૈનિક વિઠ્ઠલ લીલાધર ઠક્કર જેની વય ૧૬ વર્ષ હતી. આ યાત્રિકો સાથે પાછળથી બે કચ્છી યુવાનો નારણજીભાઈ અને પૃથ્વીરાજ લક્ષ્મીદાસ આસર ઉમેરાયા અને દાંડી પહોંચતા કુલ સંખ્યા ૮૧ ની થઈ. જેમાં કચ્છનું દાંડીયાત્રામાં પ્રદાન વિશેની ઐતિહાસિક વાત સાથે પ્રવર્તમાન સમયમાં ચાલી રહેલ મોંઘવારી, ભ્રષ્ટાચાર, શોષણ વિશેનો વિરોધ ક્યારે અથવા તો તેમની સામે ફૂચ ક્યારે થશે? તેનું ચિંતન અને ચિંતા અહીં વ્યક્ત થઈ છે. 'અહિંસા મૂલ્યના અવોચીન પ્રતિનિધિ: ગાંધીજી' નિબંધમાં ફાંસીની સજા કે હિંસાની બાળમાનસ પર પડતી અસર કે પ્રશ્નનો અનુભવ લેખકે દીકરાના જતનના પ્રશ્નના ઉદાહરણ સાથે અહીં રજૂ કર્યો છે. "પપ્પા ! આ લોકો આને મારી કેમ નાખે છે? ટીવી ચાલુ હોવાના ભરપૂર અફસોસ સાથે જવાબ આપ્યો, 'બેટા! એ બહુ ભયાનક માણસ હતો. તેણે ઘણા માણસોને મારી નાખેલા એટલે તેને મારી નાખવાની સજા થઈ છે' બાળક એમ કાંઈ છોડે? તરત વળતો પ્રશ્ન થયો, પણ આ ગુંડાને જે લોકો મારી નાખે છે એમને કોણ ફાંસી આપશે? એમણે પણ માર્યું તો કહેવાય જ ને?" (પૃ.૫૧) આ ઉપરાંત ભેળસેળિયા ખાદ્યપદાર્થો, આર્થિક કૌભાંડો અને ભ્રષ્ટાચાર વિશે આપણો કોઈ જ વિરોધ ન હોવા અંગેની કડુણતા આ નિબંધમાં 'નામ પાડવાની ઘેલછા'માં બાળકોનાં જે નામનો કશો જ અર્થ નથી તેવા નામ પાડવાની સ્પર્ધા વિશેનો વ્યંગ અહીં સજકે રજૂ કર્યો છે. 'સચિનનું મેડિટેશન' નિબંધમાં સચિનનું ક્રિકેટની રમત પ્રત્યેનું સમર્પણ, તેની રાષ્ટ્રભક્તિ, સાદગી અને યુવાનો માટે પ્રેરણા સ્તંભ બની રહે તેવી સચિન વિશેની વાતનું આલેખન છે.

'ઘરે કોઈ રાહ જુએ છ' નિબંધમાં લેખકે વાહનચાલકની ઉતાવળથી થતા અકસ્માત વિશે ઈશારો કર્યો છે અને તેનાથી ઊભી થતી સ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરીને વાહનચાલકોના વ્યસનો, ભીડ વિશે વાત કરીને અંતે જણાવે છે કે, "દરેક વાહનમાં બ્રેક હોય પણ દરેક વાહન ચાલક પાસે વિવેક હોય એમ માની લેવાની જરૂર નથી. વિવેક શૂન્ય વાહનચાલકને અંતિમયાત્રા માટે ભારે ઉતાવળ હોય છે. દરેક વાહનચાલકે માત્ર એટલું જ યાદ રાખવાનું છે કે ઘરે કોઈ રાહ જુએ છે. (પૃ.૭૭) જ્યારે 'લડતનો ધર્મ અને મર્મ' માં અન્યાય અને શાસકવર્ગની જોહુકમી સામેના પ્રતિકારની વાત કરીને સંવેદનવિહીન માનવીની સરખામણી ગોંડાની ચામડી સાથે આ મુજબ કરી છે: 'ચામડી માત્ર ગોંડાની જ જાડી હોતી નથી. ઘણા મનુષ્યોનું પરીક્ષણ કરવા જેવું છે. નહીર માણસની ચામડીની ગોંડા સાથે સરખામણી કરવી એ ગોંડાનું અપમાન છે." (પૃ.૭૪) 'કોઈને કાંઈ થતું નથી' નિબંધમાં ત્રણ મુદ્દાઓની ચર્ચા કરી છે. અમદાવાદ શહેરની લો- કોલેજમાં પ્રવેશ મેળવનાર એક કન્યાને દાદાનું નામ ખબર નથી. બીજું યુનિવર્સિટીની નીતિરીતિ સાથે મહત્વના મુદ્દે આમરણ ઉપવાસ પર બેઠેલા અધ્યાપકને કોઈ સાથ આપવા તૈયાર નથી અને ત્રીજું ટૂંકા પગારમાં નોકરી કરતા વ્યાખ્યાતાને કોઈ કારણ આપ્યા આપ્યા વગર છૂટા કરવામાં શૈક્ષણિક સંસ્થા પાછી પડતી નથી તથા શિક્ષણ મેળવવા આવનાર વિદ્યાર્થીઓને શૂઝ, ટાઈ, ફીમાં શોષણ અંગે પ્રજાની સંવેદનશીલતાને નષ્ટ કરવામાં શિક્ષણ પદ્ધતિના ફાળા વિશે કડુણતાથી આલેખન કર્યું છે.

'કાલ્પનિક શાળાનું કાલ્પનિક પ્રવેશપત્ર' નિબંધ માં લેખકનું સ્વપ્ન અને કલ્પનાની શાળા વિશેનું આલેખન કર્યું છે. જેમાં બાળક મસ્ત ગગનનું મુક્ત પંખી બને એવો નમ્ર પ્રયાસ અને 'સજા નહીં મજા' અમારો ધ્યાન મંત્ર છે. (પૃ.૧૨૧)માં મુક્ત વિહાર તથા શિક્ષણ ભાર નહીં પણ સંકલ્પ છે. તો 'સુખની સરહદ' નિબંધ માં હળવી હાસ્ય શૈલીમાં આરોગ્ય ટિપ્સ આપી છે. જે આ મુજબ છે: 'રોજ સવારે નિયમિત વ્યાયામ કરવાથી થાપણ પર વ્યાજનો દર વધે છે, આદુનો રસ પીવાથી વીજળીનું બીલ ઓછું આવે છે.' 'અવાવરું સંબંધો'માં સંબંધોમાં નફા -નુકસાન કે સંબંધો રાખવાથી કેટલા ટકા આપણને ફાયદો થશે તેની કડુણતાથી વાત કરી છે. આ ઉપરાંત નાના માણસની વ્યાખ્યા પણ આકર્ષક અને ચોટદાર રીતે આપી છે. 'જેનો ફોન કોઈ ઉપાડે નહિ તે નાનો માણસ! જે જમતો હોય તો પણ ફોન ઉપાડી લે એ નાનો માણસ !જે સહુને સરળતાથી ઉપલબ્ધ હોય અને સહુ નવરો 'ગણતા હોય તે નાનો માણસ' (પૃ.૪૧)

'સરસ્વતી સન્માન અને આપણે' નિબંધમાં તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓને સન્માનિત કરવામાં આવે છે. જેમાં ટ્રે ,બરણી, પ્લાસ્ટિકના પ્યાલા, લંચબોક્સ વગેરે જેવી વસ્તુઓ આપવામાં આવે છે. જે સન્માન નથી, મજાક છે "સન્માનની શાલ એટલે અત્યંત સસ્તી શાલ દુકાનદાર મોંઘી શાલ બનાવે તો તરત ખરીદનાર કહેશે કે: સસ્તી બતાવો, સન્માન માટે જોઈએ છે." (પૃ.૧૦૨) માં ચિંતા અને સન્માન અંગે ચિંતનનો અવકાશ દર્શાવ્યો છે. 'રૂખસાના ભણે તેમાં રામ રાજી'માં શિક્ષક રાજેશ પઢારિયા અને અનિકેત ધાવડા થી નખત્રાણા ભણવા જનારી રૂખસાનાને મદદ કરે છે. તેને સારા પુસ્તકના વાંચન તરફ દોરી જાય છે. જેમાં શિક્ષકનો શિક્ષક ધર્મ અને સમાજ પ્રત્યેની નિષ્ઠા વ્યક્ત થઈ છે.

'એક માણસને એવી ટેવ'માં લેખક ગરીબ ઘરના બાળકો સાથે ગોઠડી કરે છે અને તેમના ફોટા પાડીને તેમને ભેટ આપે છે. કોઈ સારું કાર્ય કરે છે ત્યારે તેને પ્રોત્સાહિત કરતો અભિનંદન પત્ર અને નોકરીમાં ફરજ મોકૂફ થયેલા કર્મચારીને હંદોળતો પત્ર પણ લખે છે. જેમાં કેળવાયેલા ઉદય લખાયેલો પત્ર અજાણ્યાને હૂંફ આપે છે. તો 'શિક્ષક સાધારણ! નિબંધમાં ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં શિક્ષકોનું-અધ્યાપકોનું શોષણ થાય છે. અથવા તો શિક્ષકો પોતે શોષણ થવા દે છે. જેમાં લેખકે ભાવિ નાગરિકો માટે આ રીતે વેદના વ્યક્ત કરી છે.' અપૂરતો પગાર, સ્વમાનનો અભાવ અને અસુરક્ષિત નોકરી તથા અસલામતીની ધુજારીથી ફફળતો આજનો શિક્ષક દેશનાં ભાવિ નાગરિકોનું ઘડતર કઈ રીતે કરે ? (પૃ. ૧૪૯)

'આપો અમને સર્જક આપો' નિબંધમાં જમ્મુ કશ્મીરમાં જન્મેલા બેબી હાલદારનું રેખાચિત્ર રજૂ કર્યું છે. તેનાં જીવનની કડુણકથની. દેવી હાલદારનું લગ્ન તેર વર્ષની વયે છવ્વીસ વર્ષના યુવક સાથે લગ્ન થાય છે અને ત્રણ બાળકોની મા એવી હાલદાર પતિના શારીરિક, માનસિક અને પીડાગ્રસ્ત બેબી હાલદાર ત્રણ સંતાનોને લઈને નીકળી પડે છે. ત્યારબાદ તે એક પ્રોફેસરને ત્યાં ધરકામ કરતાં કરતાં સર્જક સુધીની સફર કરાવે છે. તેનું પ્રથમ પુસ્તક 'આલો આંધારિ(પ્રકાશ-અંધકાર) આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ખ્યાતિ અપાવે છે અને તેનું જીવન નવા વળાંક પર આંતરરાષ્ટ્રીય સર્જક સુધી લઈ જાય છે.

'એક માણસને એવી ટેવ' નિબંધ સંગ્રહની ભાષાશૈલી સરળ છે. જેમાં ભાષાનો વધારે પડતો આલંકારિક પ્રભાવ નથી. સર્જકે ઓછા શબ્દોથી અસરકારક આલેખન કર્યું છે. મિત્ર કાનુડો (બિપિન) જયંતીભાઈ નાયી, ફિરોઝ શાહ મહેતા, બેબી હાલદાર અને એમ.બી.એ. થયેલો યુવાન સુરતમાં કુઝાવાળાને કુઝા વેચવામાં મદદ કરનારના ઓછા શબ્દોથી અસરકારક રેખાચિત્ર રજૂ કર્યા છે. સારા કાર્યમાં વિશ્વાસ રાખી નાના- નાના સારા કાર્યો કરતા વ્યક્તિઓને શાબાશી પાઠવતા પત્રોનું આલેખન પણ અહીં ઊડીને આંખે વળગે તેવું છે. સર્જકનો પોતીકો અવાજ, સંવેદના અને તેમનું ભાવશાળી સામાજિક નિસબત સાથેનું કથન આ સંગ્રહમાં છે. 'પરીક્ષામાં છબરડાં વિશે પોપટલાલ'માં વર્તમાન પરીક્ષા વિશેનો કટાક્ષ અને વાસ્તવિક ચિત્ર રજૂ કરીને શિક્ષણ અને સમાજ સાથે ચેડા કરનાર સામે વ્યંગ કર્યો છે. 'કાલ્પનિક શાળાનું કાલ્પનિક પ્રવેશપત્ર' નિબંધમાં શિક્ષણ બોજ કે સજા નહીં પણ નાગરિક ઘડતરનું તીર્થસ્થાન બની રહી. તેમાં રળિયામણા શિક્ષકનું ચરિત્ર દેખાય છે.

આ સંગ્રહના અડતાલીસ નિબંધોમાં શિક્ષણ, સાહિત્ય, સમાજ સાથેની નિષ્ઠા કે નિસબત, સંસ્કૃતિ વિશેનું ચિંતન, મનન અને ચિંતા રજૂ થઈ છે. પરંતુ વ્યક્તિથી સમષ્ટિ સુધીની યાત્રા આ સંગ્રહમાં કળાત્મક રીતે નિરૂપિત થયેલી છે.

['એક માણસને એવી ટેવ' (નિબંધ સંગ્રહ) લે.યોગેન્દ્ર પારેખ, પ્રકા. હેલી પબ્લિકેશન્સ, અમદાવાદ, પ્રથમ આવૃત્તિ : ડિસેમ્બર, ૨૦૧૧, પૃષ્ઠ સંખ્યા: ૧૨+૧૮૦, મૂલ્ય: ૧૪૦/-]

ડૉ. અરુણકુમાર કનુભાઈ પરમાર
સંપર્ક : 7096286461
arunukarparmar7500@gmail. Com